

A NÉPESEDÉS ÉS A FEJLETTSÉG REGIONÁLIS KÜLÖNBSÉGEI CSEHORSZÁGBAN

KOVÁCS ERVIN

Kulcsszavak: Csehország, Demográfiai különbségek, Faktoranalízis, Fejlettség

Bevezetés

A Cseh Köztársaság regionális fejlődését 1989 után az új politikai, társadalmi és gazdasági körülmények, valamint a múlt öröksége határozták meg. A kommunista rendszer negyven éve rányomta bélyegét a regionális szerkezetre. A Cseh Köztársaság 1989-ben elkezdődött átalakulása megváltoztatta az ország regionális szerkezetét. Csehszlovákia kiválása a szovjet blokkból és a "vasfüggöny" lehullása orientációs váltást jelentett Keletről Nyugat felé. Ennek a geopolitikai változásnak komoly hatása volt a regionális szerkezetre. Az ország gazdasági súlypontja nyugat, tehát Csehország felé tolódott, oda, ahol az elmúlt ezer évben mindig is található volt. Csehországon belül a nyugati, déli és dél-nyugati régiók, amelyek nemrég még a szovjet blokk szélén a zsákutca végét jelentették, most új fejlődési lehetőségekhez jutottak. A politika és a közélet demokratizálódását radikális területi decentralizáció és a területi önkormányzatok bevezetése kísérte.

A területileg szelektáló külföldi beruházások egy másik fontos tényezőjét képezik a regionális szerkezetátalakulásnak. A külföldi beruházók általában Prágában, más nagyvárosokban vagy a határ menti területeken igyekeznek megtelepedni. Elmondható tehát, hogy minél közelebb van egy régió Prágához, a Cseh Köztársaság nyugati határához és minél urbanizáltabb, annál vonzóbb a külföldi tőke számára.

A hagyományos ipari központok (az ostravai agglomeráció, az északnyugat-csehországi szénmedence, a Kladno-i körzet Prágától nyugatra) a 90-es évek elején válságba kerültek, némelyikükben azonban már megmutatkoznak a gazdasági szerkezet-váltás eredményei. A mezőgazdasági régióknak szembe kel nézniük a mezőgazdasági termelés, valamint a mezőgazdasági munkaerő iránti kereslet csökkenésével. Másfelől a dinamikus gazdasággal rendelkező régiók pozíciója erősödik az ország regionális struktúrájában. A gazdasági szerkezetváltás a munkaerő új térbeli megoszlását teszi szükségessé, ami keserves

folyamat, tekintettel az alacsony munkaerő-mobilitásra, és megfelelő lakáskínálat hiányában a lakóhely változtatás nehézségeire.

Területi szintű demográfiai fejlődés 1991 és 2001 között

A 20. század folyamán a cseh területeken csak a két világháború következményeként csökkent a lakosság száma. Mindkét háború hatása úgy beépült a demográfiai szerkezetbe, hogy még jelenleg is hatással van a korösszetételre (I. világháború), valamint a lakosság regionális eloszlására (a második világháború után kitelepítették az országból a kb. 3 milliós német lakosságot). A 90-es években Csehország demográfiai fejlődésében egy sor olyan változás történt, mely a lakosságszám alakulásában is megmutatkozott. A 80-as évek stagnálása után 1994-től csökken a lakosság száma, amiben szerepe van a korábbi demográfiai folyamatoknak és az 1989 utáni társadalmi változásoknak is. A fő ok, hogy a halálozási ráta meghaladja a születési rátát. A migrációs egyenleg elsődlegesen a Szlovákiából átköltözők jelentős száma következtében a kilencvenes években folyamatosan pozitív volt, ez azonban csupán enyhítette a természetes szaporodás negatív értékeit.

1. táblázat: A népességnövekedés mérlege Csehországban 1991 és 2001 között

(Forrás: Český Statistický Úřad)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
növ./csök.										
	ezer fő									
term. növ.	5,1	1,4	2,8	-10,8	-21,8	-22,3	-22,1	-19	-20,3	-18,1
migr. növ.	2,9	11,8	5,5	9,9	10	10,1	12,1	9,5	8,8	6,5
össznöv.	7,9	13,1	8,3	-0,9	-11,8	-12,2	-10	-9,5	-11,5	-11,6
növ./csök.										
	1000 lakosra									
term. növ.	0,5	0,1	0,3	-1	-2,1	-2,2	-2,1	-1,8	-2	-1,8
migr. növ.	0,3	1,1	0,5	1	1	1	1,2	0,9	0,9	0,6
Össznöv.	0,8	1,3	0,8	-0,1	-1,1	-1,2	-1	-0,9	-1,1	-1,1
Csehország	10 313	10 326	10 334	10 333	10 321	10 309	10 299	10 290	10 278	10 267

Demográfiai különbségek a kerületek szintjén

A népesség Csehország területén egyenlőtlenül oszlik meg, az iparosítás és az urbanizáció egyenetlenségeinek következtében. Az elmúlt évtizedekben a demográfiai változásokat az jellemezte, hogy nőtt azoknak a térségeknek a száma, melyekben csökkent a lakosság száma.

A 2. táblázat mutatja hogyan különbözött a 14 kerület népességfejlődése 1950 óta. Az eltelt ötven év alatt a legnagyobb relatív növekedést a Morva-Sziléziai (Moravskoslezký kraj), valamint a Zlíni (Zlínský kraj) és Karlovy Vary-i (Karlovarský kraj) kerület érte el, míg a legkisebb növekedés a Plzeňi (Plzeňský kraj), Közép-csehországi (Středočeský kraj) és a Hradec Králové-i (Královohradecký kraj) kerületben volt. A többi kerület növekedése az országos átlag (15%) körül mozgott. Összességében elmondható, hogy a 90-es évek elejéig a morva kerületek nagyobb népességi dinamikával rendelkeztek. Ezt mutatja a cseh és a morva kerületek arányának változása az ország összlakosságán belül.

2. táblázat: A lakosság számának változása 1950 és 2001 között a kerületek szerint

(Forrás: Český Statistický Úřad)

Területegység	A lakosság száma a jelenlegi kerületek szerint átszámítva					
	1950	1961	1970	1980	1991	2001
Csehország	8 896 102	9 571 531	9 807 696	10 291 927	10 302 215	10 292 933
Praha	1 057 443	1 132 936	1 140 654	1 182 186	1 214 174	1 178 576
Středočeský kraj	1 085 420	1 142 364	1 129 686	1 151 265	1 112 882	1 129 627
Jihočeský kraj	550 876	573 713	577 543	613 171	622 889	630 168
Plzeňský kraj	528 354	549 905	550 514	567 930	558 307	553 741
Karlovarský kraj	244 344	278 879	298 110	311 995	301 985	306 799
Ústecký kraj	734 600	782 754	796 762	832 525	824 461	826 380
Liberecký kraj	373 112	381 742	381 626	411 209	425 120	430 769
Královéhradecký kraj	531 533	540 838	540 337	561 385	552 809	554 348
Pardubický kraj	448 382	483 254	488 766	512 573	508 718	510 079
Vysočina	461 485	489 869	494 985	516 823	521 068	521 212
Jihomoravský kraj	969 035	1 053 414	1 076 071	1 134 038	1 136 832	1 133 916
Olomoucký kraj	561 542	596 520	611 228	644 507	642 796	642 465
Zlínský kraj	478 465	532 676	550 465	591 334	596 903	597 758
Moravskoslezský kraj	871 511	1 032 667	1 170 949	1 260 986	1 283 271	1 277 095
Részesedés az ország lakosságából						
Prága	11,9	11,8	11,6	11,5	11,8	11,5
Cseh területek	50,5	49,5	48,6	48,2	47,6	48
Morva területek	37,6	38,7	39,8	40,3	40,6	40,5
Csehország	100	100	100	100	100	100

Megjegyzés: 1950-jelenlévő népesség, 1961- 2001 állandó népesség

A lácindex a fejlődés dinamikáját mutatja az egyes népszámlálások között a kerületekben (3. táblázat). Figyelemreméltóak a hetvenes évek adatai, amikor a legtöbb

kerületben növekedett, míg két kerületben csökkent a népességnövekedés dinamikája (Karlovarsky és Moravskoslezky kerület). A népességnövekedés dinamikájának legnagyobb mértékű visszaesése a Moravskoslezky kerületben volt, ami az ötvenes évek nagyon magas értékeinek a következménye. A Liberecky és a Zlínsky kerület az utóbbi két évtizedben jelentősen veszített növekedési dinamikájából, míg Prága csak az utóbbi évtizedben. A Stredocesky és a Karlovarsky kerület viszont az utóbbi évtizedben megújította népességnövekedésének dinamikáját.

3. táblázat: A népesség dinamikájának változása 1950 és 2001 között

(Forrás: Český Statistický Úřad)

Kerület	Láncindex (%)				
	1961/1950	1970/1961	1980/1970	1991/1980	2001/1991
Cseh Köztársaság	107,6	102,5	104,9	100,1	99,9
Praha	107,1	100,7	103,6	102,7	97,1
Středočeský kraj	105,2	98,9	101,9	96,7	101,5
Jihočeský kraj	104,1	100,7	106,2	101,6	101,2
Plzeňský kraj	104,1	100,1	103,2	98,3	99,2
Karlovarský kraj	114,1	106,9	104,7	96,8	101,6
Ústecký kraj	106,6	101,8	104,5	99,0	100,2
Liberecký kraj	102,3	100	107,8	103,4	101,3
Královéhradecký kraj	101,8	99,9	103,9	98,5	100,3
Pardubický kraj	107,8	101,1	104,9	99,2	100,3
Vysočina	106,2	101	104,4	100,8	100
Jihomoravský kraj	108,7	102,2	105,4	100,2	99,7
Olomoucký kraj	106,2	102,5	105,4	99,7	99,9
Zlínský kraj	111,3	103,3	107,4	100,9	100,1
Moravskoslezský kraj	118,5	113,4	107,7	101,8	99,5

Ha megvizsgáljuk a 90-es évek népességi adatait a kerületek szerint, láthatjuk, hogy 1994-től a relatív változások szinte mindegyik kerületben negatív értékeket vesznek fel, vagy a nulla érték körül mozognak. Legnagyobb mértékű a főváros Prága vesztesége. 1997-től csupán a Közép-csehországi kerület lakossága növekszik. Az évtized végén 8 kerületnek volt kisebb, míg 5 kerületnek volt magasabb a népessége, mint az évtized elején.

A 4. táblázatból kitűnik a nagyon markáns különbség Prága és a Közép-csehországi kerület között, valamint a Pilzeni kerület nagy vesztesége és a morva kerületek passzív mérlege. Prága esetében ez a csökkenés a szuburbanizációs folyamatnak a következménye,

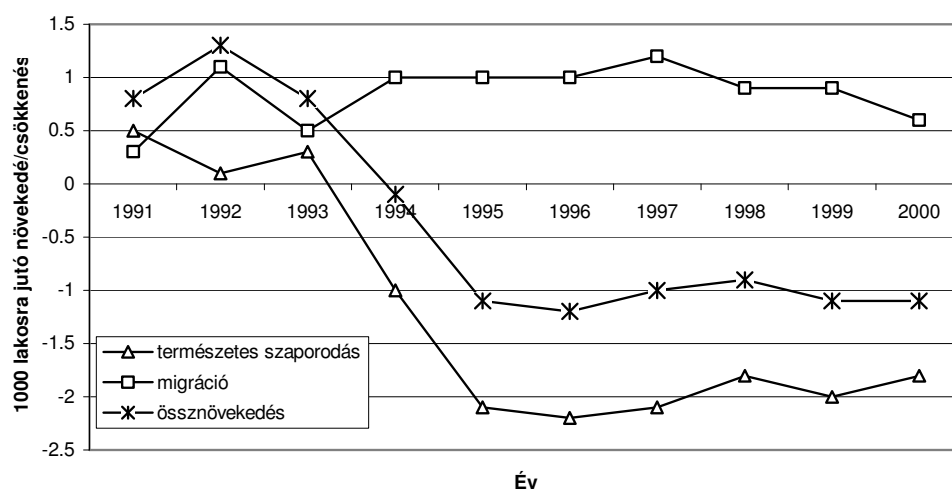
vagyis Prágából a lakosság kiköltözik az agglomerációba, ami már a Közép-csehországi kerülethez tartozik.

4. táblázat: A népességnövekedés mérlege a kerületek szerint 1991 és 2000 között

(Forrás: Český Statistický Úřad)

Kerület	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	1991-2000
1000 lakosra jutó növekedés/csökkenés											
Praha	1,3	0,4	-0,2	-2	-3,9	-4	-3,7	-6	-5,4	-4,8	-2,8
Středočeský kraj	-2,6	-1	-1,1	-0,8	-1,1	-1,4	0,7	2,3	2,6	3,3	0,1
Jihočeský kraj	2,4	1,6	2,1	1,2	-0,4	-0,5	0,1	0,1	-0,8	-0,4	0,5
Plzeňský kraj	-1,8	-1,1	0,4	-0,8	-2,2	-1,7	-2,2	-1,3	-1,2	-1,1	-1,3
Karlovarský kraj	4,2	2,7	2,5	1,4	-0,3	-0,8	0,3	-0,3	0	-1,4	0,8
Ústecký kraj	-0,4	0,9	0,1	-0,2	0	0,6	0,4	1,2	0,4	-0,2	0,3
Liberecký kraj	2	3,4	2,7	0,4	0,5	0,4	-0,4	0,3	-0,2	0,3	0,9
Královéhradecký kraj	0,8	1,1	0,8	-0,3	-0,9	-0,8	-1	-0,7	-1,5	-1,6	-0,4
Pardubický kraj	1	2	1,2	-0,6	-1	-0,5	-0,3	-0,6	-1,2	-0,3	0
Vysočina	0,8	1,3	1,2	0,5	-0,5	0	-0,5	-0,7	-1,5	-1,4	-0,1
Jihomoravský kraj	0,9	2,1	0,8	0,6	-0,7	-1,2	-0,9	-0,5	-0,8	-1,5	-0,1
Olomoucký kraj	1	2,9	1,1	0,9	-1,1	-1,3	-1,6	-1,5	-1,5	-1,5	-0,3
Zlínský kraj	2,1	2,5	2,2	0,5	-1	-0,7	-1,3	-1,1	-0,8	-0,8	0,2
Moravskoslezský kraj	2	1,9	1,2	0,4	-0,9	-1,2	-1,1	-1,6	-1,9	-2,6	-0,4
Csehország	0,8	1,3	0,8	-0,1	-1,1	-1,2	-1	-0,9	-1,1	-1,1	-0,4

1. ábra: Csehország népességének változása 1991-2000 között

Demográfiai fejlődés a járások szintjén

5. táblázat: A járások Spearman-féle rangkorrelációs sorrendje a lakosság változása szerint 1991-2000 között

Természetes szaporodás									
Év	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1991									
1992	0,912								
1993	0,927	0,923							
1994	0,950	0,918	0,929						
1995	0,901	0,893	0,934	0,924					
1996	0,895	0,871	0,912	0,908	0,913				
1997	0,883	0,894	0,912	0,897	0,913	0,873			
1998	0,851	0,840	0,903	0,876	0,903	0,873	0,901		
1999	0,873	0,863	0,875	0,896	0,852	0,855	0,862	0,854	
2000	0,790	0,787	0,790	0,798	0,804	0,795	0,797	0,790	0,824
Migrációs növekedés									
Év	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1991									
1992	0,587								
1993	0,470	0,638							
1994	0,440	0,363	0,537						
1995	0,222	0,237	0,206	0,543					
1996	0,178	0,037	0,131	0,555	0,646				
1997	0,058	-0,023	0,093	0,491	0,618	0,720			

1998	0,120	0,085	0,138	0,436	0,487	0,656	0,783		
1999	0,093	0,027	0,146	0,434	0,450	0,682	0,732	0,872	
2000	0,108	0,110	0,141	0,333	0,568	0,590	0,751	0,826	0,807
Össznövekedés									
Év	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1991									
1992	0,791								
1993	0,722	0,767							
1994	0,622	0,668	0,728						
1995	0,458	0,503	0,487	0,662					
1996	0,356	0,361	0,400	0,552	0,744				
1997	0,152	0,075	0,097	0,314	0,667	0,599			
1998	0,056	0,015	0,103	0,217	0,389	0,460	0,629		
1999	0,016	-0,003	0,100	0,186	0,424	0,508	0,669	0,756	
2000	0,043	0,062	0,036	0,102	0,443	0,414	0,667	0,748	0,783

A demográfiai jellemzők átalakulását – járások szerint – Spearman-féle rangkorrelációs együtthatóval vizsgáltuk meg. A 77 járás csoportjában az összefüggés erősségének fokozatos csökkenése a születési szám csökkenésére vezethető vissza. 1991-ben a járások majdnem kétharmada pozitív természetes szaporulattal rendelkezett, míg 2000-ben már csak 8 járás bírt pozitív népszaporulattal – abszolút számokkal mérve a növekedés itt is csupán néhány tíz ember volt.

Módszertani kitérő

Spearman-féle rangkorrelációs együttható:

$$r = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n(n^2 - 1)}$$

ahol:

n = elemszám, d = a rangszámok különbsége

A leggyakrabban használt eljárás rangsorok kapcsolatának vizsgálatára. A mutató a valóságos változóértékek helyett a rangsorba rendezett változók rangszámaira alapoz. Ennek következtében a mérőszám nem számol a tényleges értékekkel, azaz nem használja ki az adatbázisban rejlő információmennyiséget. (Herman S. et al. 1994, Sikos T. T. 1984, Falus I. – Ollé J. 2000.)

A járások népességnövekedésének maximális és minimális értékei közelednek egymáshoz. Ennek egyik oka a születési arányok megkésett csökkenése a periférikusabb és rurálisabb járásokban, ahol tradicionálisan pozitív a családhoz való viszony (Pardubice, Vysocina kerületek) az erősen urbanizált járásokhoz képest, melyekre már a 90-es évek elején jellemző volt az alacsonyabb születési arány.

A természetes szaporodás általános csökkenését a járásokban nemcsak a szomszédos évek magas korrelációja támasztja alá, hanem az időszak kezdő éve és befejező éve közötti viszonylag magas korreláció is (az 1991-es és 2000-es év közötti korrelációs koefficiens 0,790).

A migráció növekedésének ill. csökkenésének regionális szerkezete a 90-es évek végén szinte semmilyen kapcsolatot nem mutat az évtized elejének szerkezetével. Feltűnően alacsony korrelációs értéket mutatnak az 5. táblázatban az 1991-1993 valamint az 1997-2000 közötti évek.

Figyelemre méltó viszont az utolsó 3-4 év közötti nagyfokú hasonlóság (a legjelentősebb migrációs növekedések ill. csökkenések mindig ugyanazokban a járásokban koncentrálódnak). Ez arról tanúskodik, hogy egyre nagyobb mértékben érvényesül a járások közti migráció új, szuburbanizációs modellje. 1999-ben a migrációs nyereség fele Prága, Brno és Pilzen városok közvetlen háttországát képező járásokra jutott.

1991 és 2000 között a járások több mint felében (77-ből 39-ben) csökkent a lakosság. A korösszetétel alapján kijelenthető jelentős járási különbségek ellenére, amely a történelmi fejlődés következményeként alakult ki, az utóbbi években az össznövekedésben egyre nagyobb szerepe van az egyes járások migrációs vonzerejének. Egyre nagyobb mértékű a migráció az előregedett, negatív természetes szaporulattal rendelkező Közép-Csehországi kerület járásaiban, ahová egyre többen költöznek ki Prágából. Ezzel ellentétben némely határ menti kedvező korösszetételű járás (Sokolov, Chomutov, Most, Jeseník, Bruntál) a kisebb vonzerejének következtében az elvándorlás forrásává vált.

6. táblázat: A lakosság növekedésének/csökkenésének kiugró értékei
(1991-2000 évek átlaga, 1000 lakosra)

	Járás	minimum	járás	maximum
<i>Természetes szaporodás</i>				
1	Nymburk	-4,2	Sokolov	2,8
2	Kolín	-3,9	Český Krumlov	2,5
3	Hl.m. Praha	-3,6	Bruntál	2,2
4	Rokycany	-3,5	Česká Lípa	1,9
5	Praha – západ	-3,5	Tachov	1,9
6	Rakovník	-3,5	Žďár nad Sáz.	1,3
7	Beroun	-3,3	Chomutov	1,3
8	Plzeň – jih	-3,3	Šumperk	0,9
9	Praha - východ	-3,2	Jeseník	0,8
10	Benešov	-3,1	Nový Jičín	0,7
<i>Migrációs növekedés</i>				
1	Ostrava - město	-1,5	Praha - západ	11,6

2	Plzeň – město	-1,3	Praha - východ	5,4
3	Bruntál	-1,1	Nymburk	3,7
4	Karviná	-1	Teplíce	3,6
5	Most	-0,9	České Budejovice	3,2
6	Přerov	-0,7	Plzeň - jih	3,2
7	Žiár nad Sáz.	-0,7	Brno - venkov	3,2
8	Jeseník	-0,7	Beroun	3
9	Strakonice	-0,5	Kladno	2,9
10	Písek	-0,4	Plzeň - sever	2,5
<i>Össznövekedés</i>				
1	Plzeň – město	-3,6	Praha - západ	8,1
2	Strakonice	-3,1	Česká Lípa	3,8
3	Hl.m. Praha	-2,8	Český Krumlov	3,4
4	Rakovník	-2,7	České Budejovice	3,1
5	Písek	-2,6	Tachov	2,7
6	Kolín	-2,5	Sokolov	2,4
7	Benešov	-2,3	Praha - východ	2,2
8	Kutná Hora	-2,2	Brno - venkov	2
9	Ostrava - město	-2,2	Teplíce	1,7
10	Klatovy	-2,1	Ústí nad Orlicí	1,6

A természetes szaporodásból adódó növekedés korrelál a lakosság korösszetételével, ezért rendelkezik Prága és a körülötte lévő járások, valamint Pilzen városa a minimum értékekkel. A 90-es évek maximális növekedésével a határ menti járások rendelkeztek.

A migrációs változás többek között összefügg a munkanélküliség szintjével is. A legnagyobb migrációs veszteséget Ostraván és környékén találjuk. Észak-Csehországból a minimum értékek között a Mosti járás található, a körülötte lévő járásokban még valószínűleg kedvezően hat a relatíve könnyebb lakáshoz jutás, pl. Ústí nad Labemben és Chomutovban. A második legnagyobb veszteség oka Pilzen városa esetében a lakások hiánya, a város lakásállományának alacsony minősége és a szuburbanizációs hatás, amit a Pilzen-észak és a Pilzen-dél járások is bizonyítanak. Messze a legnagyobb a migrációs nyeresége Prága hátországának, ami a szuburbanizációs folyamat legkifejezőbb bizonyítéka. Néhol a járás (vagyis annak centrumának) migrációs vonzerejéhez hozzájárul a lokális különlegesség a lakáskínálatban (pl. Milovice városban a Nymburki járásban, Týn nad Vltavouban Temelín mellett és České Budějovicében). Többnyire azonban a munkaerőpiac, a centrum megközelíthetősége és a természeti környezet minőségének kombinációja határozza meg az egyes járások migrációs vonzerejét.

A lakosság össznövekedése az előző két összetevőtől függ. Veszteségesek a nagyvárosok és azok a járások, ahol kombinálódik a periférikus fekvés a lakosság idősebb korszerkezetével.

A gazdasági térfolyamatok komplex elemzése

A gazdasági térfolyamatok elemzésére a faktoranalízis módszerét használtuk (hazai alkalmazását lásd pl. *Nemes Nagy J. 1995*). A faktoranalízis során az elemzésbe bevont változók olyan lineáris kombinációit állíthatjuk elő, melyek egymástól függetlenek, és amelyek a lehető legtöbbet magyarázzák meg a változók összes varianciájából. Az eljárás eredményeként kapott faktormátrixban az egyes faktorokban az egyes változókhoz rendelt faktorsúlyok arra utalnak, hogy az adott változó milyen erővel vesz részt a faktor kialakításában. Az elemzéshez 17 mutatót használtunk fel. Ezek a következők:

- népsűrűség
- átlagos életkor
- városi lakosság aránya
- aktív lakosság részaránya 2000-ben
- munkanélküliségi ráta 2000-ben
- 10 ezer lakosra jutó befejezett lakások száma 2000-ben
- lakásnövekedés növekedése 2000-ben
- 1 lakosra jutó lakóterület 2000-ben
- 1000 lakosra jutó cégek száma 2000-ben
- iparban dolgozók aránya (100 főnél többet foglalkoztató üzemekben) 2000-ben
- az iparban dolgozók egy főre jutó jövedelme 2000-ben
- egy főre jutó jövedelem 2000-ben
- egy főre jutó adóbevétel 2000-ben
- felsőfokú végzettségűek aránya 2000-ben
- vízvezeték hálózatba bekapcsolt lakások aránya 2000-ben
- csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya 2000-ben
- gázvezeték hálózatba bekapcsolt lakások aránya 2000-ben

7. táblázat: A magyarázott variancia alakulása

Faktorok	Sajátérték	Variancia %	Kumulatív variancia %
1. faktor	3,429	20,170	20,170
2. faktor	3,263	19,196	39,366
3. faktor	3,234	19,026	58,393
4. faktor	3,145	18,502	76,895

8. táblázat: A rotált faktor-mátrix eredményei

	1. faktor	2. faktor	3. faktor	4. faktor
NEPSUR	0,761	0,437	-0,166	0,206
ATLKOR	0,741	-0,233	0,288	0,058
VARPOP	0,240	0,807	-0,218	0,290
AKTIVPOP	0,190	0,027	0,889	0,207
MNR	-0,179	0,067	-0,911	-0,005
BEFLAKPOP	0,192	-0,330	0,610	-0,270
LAKNOV	-0,090	-0,300	0,683	-0,222
LAKM2	-0,095	-0,752	0,346	-0,275
CEGPOP	-0,009	0,217	-0,235	0,812
POPIPAR	-0,208	0,376	0,141	0,757
JOVPOPIP	0,375	-0,064	-0,085	0,827
JOVPOP	0,504	0,094	0,123	0,799
ADOPOP	0,728	0,400	0,165	0,440
FELSOFOK	0,886	0,274	0,106	0,040
VIZ	-0,002	0,775	-0,116	0,122
CSATORNA	0,381	0,715	-0,052	-0,085
GAZ	0,471	0,221	-0,589	-0,051

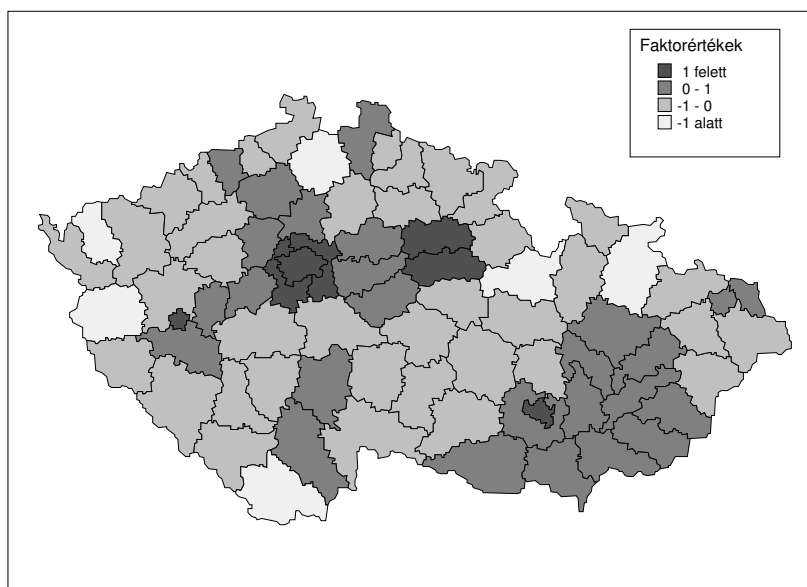
Varimax rotációs faktoranalízis (7 iterációs lépés után)

A táblázatban kiemelt (0,5 feletti) korrelációs együtthatók jelzik azokat az alapváltozókat, amelyek dominánsan meghatározzák az egyes faktorok tartalmát. A vizsgálatban alkalmazott mutatók faktoranalízise a térszerkezet négy korrelálatlan, önálló dimenzióját tárta fel. A négy faktor az alapváltozók által tartalmazott információ 76,9 %-át tömöríti. A faktorok egymástól jól elkülönülő, viszonylag jól azonosítható tartalommal rendelkeznek. A négy, egymással nem korreláló dimenzió egyike sem emelhető ki, ugyanis a négy faktor az adatrendszer információtartalmának közel azonos részét fedi le. A faktorsúlyok elemzése alapján az egyes faktoroknak a következő elnevezéseket adhatjuk:

1. faktor: a humán erőforrás faktora
2. faktor: az urbanizáltság faktora
3. faktor: a munkanélküliség faktora
4. faktor: ipari-jövedelmi faktor

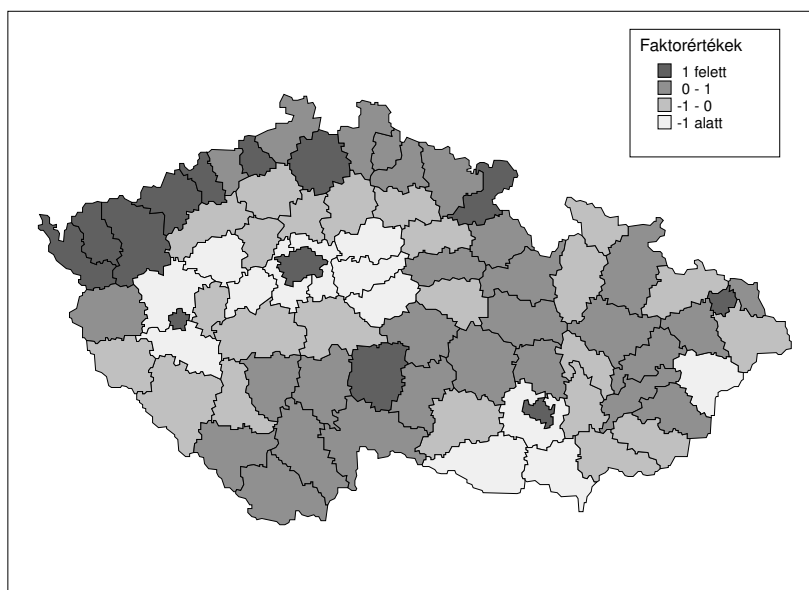
Az *1.faktor* – a humán erőforrás faktora – a felsőfokú végzettséggel, a népsűrűséggel és az átlagos életkorral korrelál a legjobban. A legmagasabb értékeket olyan járások érték el, ahol egyetlen is található. Ez alól csupán Prága agglomerációját képező két járás kivétel. Magasan kiemelkedik a járások közül Prága és Brno városa. Ezek a magas értékek is rámutatnak a felsőoktatási kapacitások torz térbeli eloszlására, ugyanis a felsőoktatási intézmények kétharmada Prágára és Brnóra koncentrált (2. ábra).

2. ábra: A humán erőforrás faktora értékeinek területi különbségei

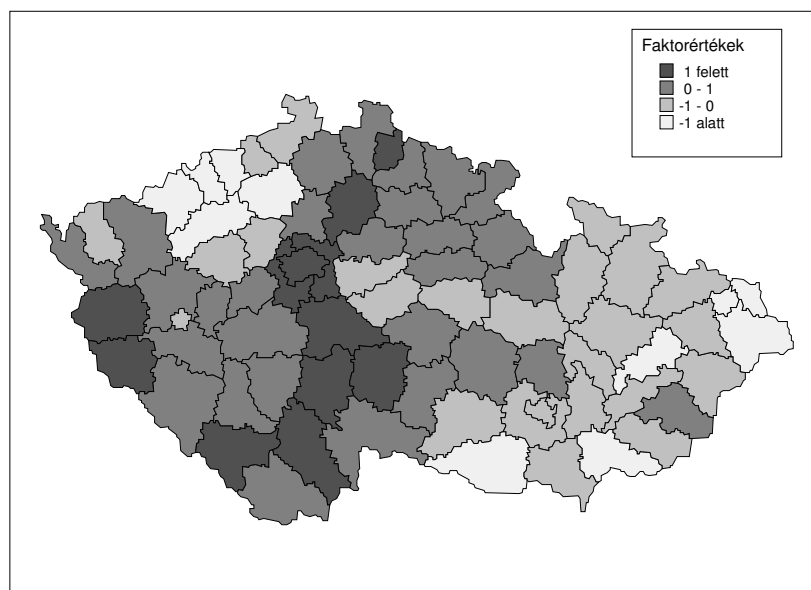
A 2. *faktor* – az urbanizáltság faktora – a városi lakosság arányával, az egy lakosra jutó lakóterülettel, valamint a közművek mutatóival mutatja a legerősebb kapcsolatot. A legjobb értékekkel a nagyvárosok Brno, Pilzen, Prága, Ostrava és az északnyugati határvidék járásai rendelkeznek, vagyis a legurbanizáltabb térségek. A legrosszabb értékekkel Csehország középső részének járásai, valamint a Morva területek déli része rendelkezik. Ezek elsősorban sok kis településből álló járások, melyek a nagyvárosok agglomerációjához tartoznak, kevésbé urbanizáltak és a lakosság nagy többsége a nagyvárosba jár dolgozni, a lakosság helyben maradt része pedig mezőgazdasággal foglalkozik (3. *ábra*).

3. *ábra*: Az urbanizáltsági faktor értékeinek területi különbségei

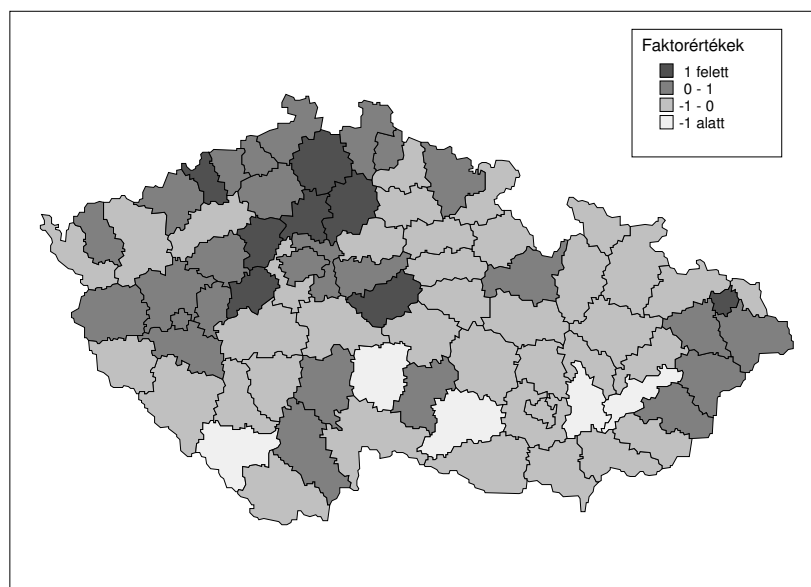
A 3. faktor – a munkanélküliség faktora – értékei azokban a térségekben magasak, ahol az átlagnál kisebb a munkanélküliségi ráta, magasabb az aktív lakosság részaránya, a 10 ezer lakosra jutó befejezett lakások száma és az 1000 lakosra jutó lakásnövekedés (4. ábra). A kapcsolódó térkép jól tükrözi a keleti országrész (Ostrava és környéke, valamint Dél-Morvaország) munkaerőpiaci gondjait, továbbá Északnyugat-Csehország ipari strukturális válsággal sújtott közzeteit.

4. ábra: A munkanélküliségi faktor értékeinek területi különbségei

A 4. faktor – az ipari-jövedelmi faktor – határozottan elkülönülő faktorsúlyokkal hívja fel magára a figyelmet. E faktor az 1000 lakosra jutó cégek számával, az iparban foglalkoztatottak arányával, az ipari dolgozók jövedelmével és a lakossági jövedelemszinttel áll a legszorosabb kapcsolatban. E jellemzők tekintetében az ország nem osztható karakteresen elkülönülő régiókra. A legmagasabb értékekkel rendelkező járások Prága környékén találhatóak, illetve ebbe a csoportba került két hagyományosan nehézipari karakterű terület is, Ostrava valamint Most környéke. A faktor mint láttuk a magas jövedelemtermelő képességű és a nagy mértékben iparosodott térségeket emeli ki. A Prága környéki járásokban nemzetközileg is versenyképes, jelentős profitot termelő ágazatok telepedtek le (pl. Mladá Boleslav: személygépkocsi-gyártás, Kutná Hora: dohányipar). Feltűnő, hogy az előző faktorban említett munkaerőpiaci válságtérségek közül néhány (Ostrava, Most) az ipari-jövedelmi faktorban is kiemelkedő értékkel rendelkezik. Az eredmények valószínűleg az iparban foglalkoztatottak magas arányával állnak összefüggésben.

5. ábra: A ipari-jövedelmi faktor értékeinek területi különbségei

9. táblázat: A négy faktor 10 legjobb pozícióját elfoglaló járásai

Járás	1. faktor	Járás	2. faktor	Járás	3. faktor	Járás	4. faktor
Praha	5,13	Brno-město	2,27	Praha-západ	2,41	Mladá Boleslav	5,24
Brno-město	3,39	Plzeň-město	1,92	Domažlice	1,70	Ostrava	3,17
Plzeň-město	2,45	Praha	1,74	Mladá Boleslav	1,46	Most	2,11
Praha-západ	1,77	Sokolov	1,56	Pelhřimov	1,40	Beroun	1,45
Praha-východ	1,42	Cheb	1,46	Praha-východ	1,36	Česká Lípa	1,31
Hradec Králové	1,25	Chomutov	1,30	Prachatice	1,31	Kutná Hora	1,23
Pardubice	1,07	Karlovy Vary	1,28	Tachov	1,11	Kladno	1,21
Ostrava	0,87	Česká Lípa	1,26	Praha	1,07	Mělník	1,20
Olomouc	0,74	Ostrava	1,20	Jablonec nad Nisou	1,07	Rakovník	0,81
Brno-venkov	0,57	Pelhřimov	1,17	České Budějovice	1,06	Praha-východ	0,80

Összefoglalás

Az elmúlt évtizedek csehországi demográfiai változásairól elmondható, hogy megnőtt azon térségek részesedése, ahol csökken a lakosság száma. Megváltozott a cseh és a morva területek összlakosságon belüli aránya. 1994-től szinte az összes csehországi kerületben csökken a lakosság lélekszáma: a népességi adatok relatív változásai negatív értéket vesznek fel. A kilencvenes években a járások népességnövekedésének maximális és minimális értékei közötti különbségek csökkentek. Az utóbbi 3-4 évben a legjelentősebb vándorlási nyereséget illetve veszteséget mindig ugyanazok a járások könyvelhették el. Ezen tendenciák

faktoranalízisünk demográfiai tartalmú faktorában is visszatükröződnek. Vizsgálataink eredményeiből jól látható, hogy a demográfiai arculat milyen módon áll összefüggésben a gazdasági egészség regionális különbségeivel.

A fejlettség regionális különbségeit vizsgálva arra a megállapításra jutottunk, hogy Csehországban más Kelet-Közép-Európai országoktól eltérően nem (vagy csak nehezen) találhatóak meg a minden szempontból fejlett vagy leszakadóban lévő térségek.

Felhasznált irodalom:

Nemes Nagy J. (1995): A piaccgazdasági átmeneti terei. *Falu, város, régió* 7-8. pp. 6-11.

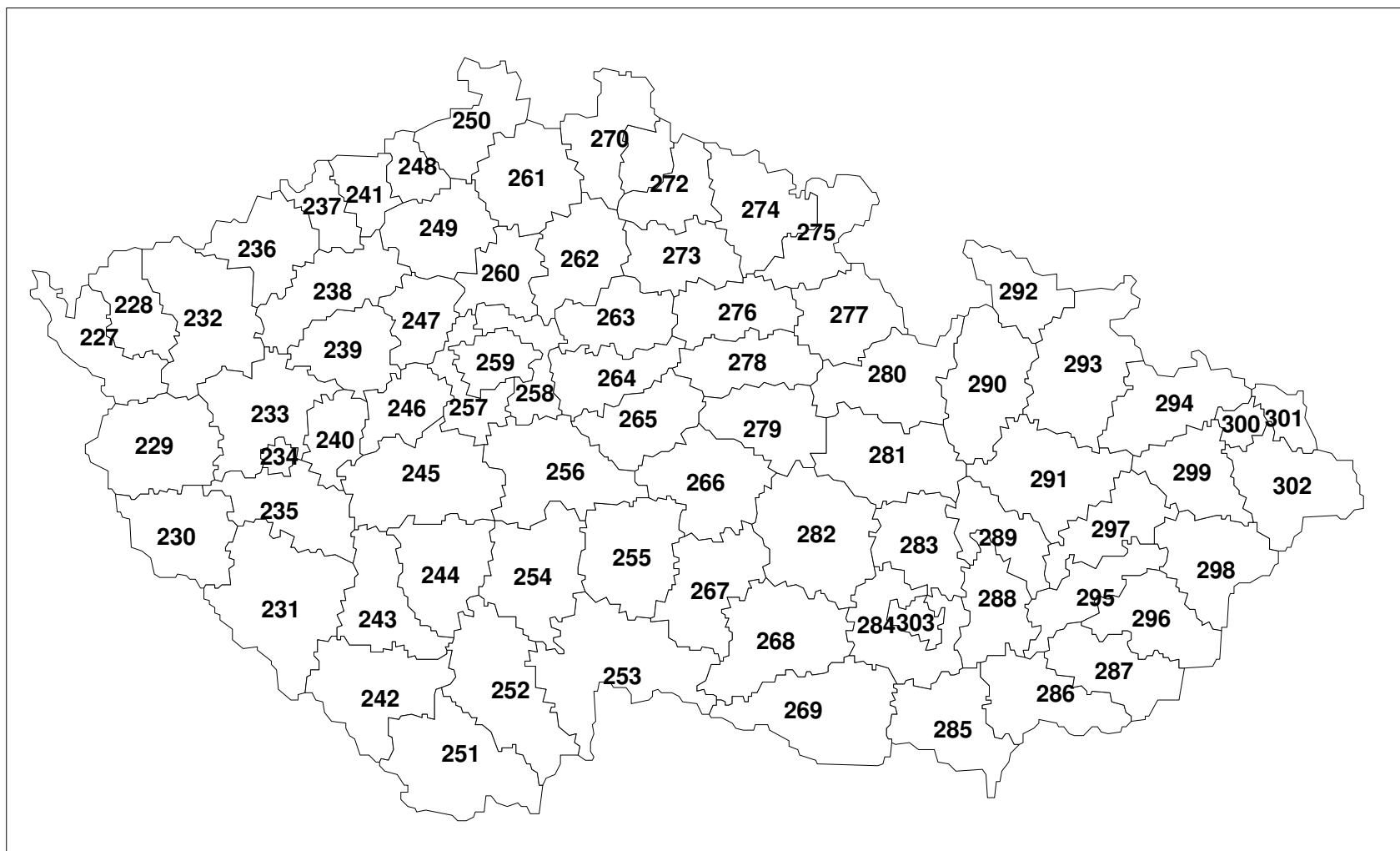
Sikos T.T. (szerk.)(1984): Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazásai a területi kutatásokban. *Földrajzi tanulmányok 19.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Herman S. – Pintér J. – Rappai G. – Rédey K. (1994): *Statisztika I-II.* JPTE Közgazdaságtudományi Kar, Pécs.

Falus I. – Ollé J. (2000): Statisztikai módszerek pedagógusok számára. Okker Kiadó, Budapest.

Ehrlich É. – Révész G. – Tamási P. (1994): *Kelet-Közép-Európa: Honnan – Hová?* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Český Statistický Úřad www.csu.cz

6. ábra: Csehország regionális beosztása

CSEHORSZÁG NUTS4 SZINTŰ REGIONÁLIS BEOSZTÁSA

259	Praha	277	Rychnov nad Kněžnou
256	Benešov	274	Trutnov
246	Beroun	279	Chrudim
247	Kladno	278	Pardubice
264	Kolín	281	Svitavy
265	Kutná Hora	280	Ústí nad Orlicí
260	Mělník	266	Havlíčkův Brod
262	Mladá Boleslav	267	Jihlava
263	Nymburk	255	Pelhřimov
258	Praha-východ	268	Třebíč
257	Praha-západ	282	Žďár nad Sázavou
245	Příbram	283	Blansko
239	Rakovník	303	Brno-město
252	České Budějovice	284	Brno-venkov
251	Český Krumlov	285	Břeclav
253	Jindřichův Hradec	286	Hodonín
244	Písek	288	Vyškov
242	Prachatice	269	Znojmo
243	Strakonice	292	Jeseník
254	Tábor	291	Olomouc
230	Domažlice	289	Prostějov
231	Klatovy	297	Přerov
234	Pízeň-město	290	Šumperk
235	Pízeň-jih	295	Kroměříž
233	Pízeň-sever	287	Uherské Hradiště
240	Rokycany	298	Vsetín
229	Tachov	296	Zlín
227	Cheb	293	Bruntál
232	Karlovy Vary	302	Frýdek-Místek
228	Sokolov	301	Karviná
250	Děčín	299	Nový Jičín
236	Chomutov	294	Opava
249	Litoměřice	300	Ostrava
238	Louny		
237	Most		
241	Teplice		
248	Ústí nad Labem		
261	Česká Lípa		
271	Jablonec nad Nisou		
270	Liberec		
272	Semily		
276	Hradec Králové		
273	Jičín		
275	Náchod		